

State Mechanisms to Support the Development of the Tourism Industry in Wartime Conditions in Ukraine

UDC: 351.85: 338.48

DOI: <https://doi.org/10.15421/152454>

Borysenko Olha

Dr.Sc., Assoc. Prof., <https://orcid.org/0000-0002-2885-4986>, acu_borysenko@ukr.net

University of Customs and Finance (Dnipro, Ukraine)

Abstract

Relevance. The author found that tourism and travel are powerful economic activities that significantly support the budgets of individual cities, towns and even regions, and its development contributes to increasing employment levels, preserving and developing cultural potential, and preserving an environmentally safe environment. The tourism industry in Ukraine was developing dynamically before the war and contributed to the activation of many related industries. However, with the beginning of the full-scale military invasion of the Russian Federation into Ukraine, the tourism sector of Ukraine (85%) suffered large-scale destruction. In such conditions, given the potential of the tourism industry, it is of particular importance to identify important areas for the development of domestic tourism within the existing opportunities and creative use of special conditions in the country, as well as to improve existing state mechanisms for supporting, protecting and developing the tourism industry.

The purpose of the study is to determine the areas of influence of state mechanisms to support the development of the tourism industry in wartime conditions in Ukraine.

Results. The article establishes that the main problems faced by the tourism industry were a significant deterioration in the security situation for human life and health in the territory of Ukraine; loss of potential tourists both within the country and abroad; disruption of logistical connections with other countries; occupation of places of active tourism development and places of traditional tourist recreation of Ukrainian and foreign tourists; environmental pollution of territories due to the artificial creation of man-made accidents and contamination with explosive substances. At the same time, the tourism industry, despite the difficult conditions, works and supports the country's economy.

Conclusions. The author proposes that the state, in the context of ongoing military operations and taking into account the potential of the tourism industry, focus on areas of domestic tourism development within the existing opportunities and creative use of special conditions in the country, as well as improve existing state mechanisms for supporting, protecting and developing the tourism industry, namely: relevant government structures need to actively cooperate with UNESCO, governments of other countries, private domestic and foreign investors in order to attract financial support for the recovery and restoration of cultural and historical heritage damaged by military operations; promote new types of tourism such as craft, rehabilitation, medical, gastronomic and other types of tourism; monitor the professional training of specialists in the field of tourism; develop tourism as a tool for promoting Ukraine as a hospitable, intellectually developed, culturally rich, and attractive European country for investment. The implementation of such approaches will be possible if effective interaction between public administration bodies at the regional and local levels is established, regional and local tourism programs are coordinated and the quality of project implementation is high, as well as the involvement of professional public organizations and stakeholders.

Keywords: public administration, tourism industry, tourism, state support mechanisms, state authorities, local governments, state policy for the development of the tourism industry, tourism development, tourism product

Державні механізми підтримки розвитку туристичної галузі в умовах воєнного часу в Україні

Борисенко Ольга

Університет митної справи та фінансів (Дніпро, Україна)

Анотація

Актуальність. Автором з'ясовано, що туризм і подорожі є потужною економічною діяльністю, яка істотно підтримує бюджети окремих міст, селищ та навіть регіонів, а її розвиток сприяє підвищенню рівня зайнятості, збереженню і розвитку культурного потенціалу, збереженню екологічно безпечного навколишнього природного середовища. Туристична галузь в Україні до початку війни динамічно розвивалася й сприяла активізації діяльності багатьох суміжних галузей. Проте з початком повномасштабного військового вторгнення РФ в Україну масштабних руйнувань зазнав туристичний сектор України (85%). В таких умовах, зважаючи на потенціал туристичної галузі, особливого значення набуває визначення важливих напрямів розвитку внутрішнього туризму в межах існуючих можливостей і креативного використання особливих умов в країні, а також удосконалення існуючих державних механізмів підтримки, захисту й розвитку туристичної галузі.

Метою дослідження є визначення напрямів впливу державних механізмів підтримки розвитку туристичної галузі в умовах воєнного часу в Україні

Результати. У статті встановлено, що основними проблемами, з якими зіткнулася туристична галузь, стали значне погіршення безпекової ситуації для життя і здоров'я людини на території України; втрата потенційних туристів як в середині країни, так і закордонних; порушення логістичного сполучення з іншими країнами; окупація місць активного туристичного розвитку та місць традиційного туристичного відпочинку українських і іноземних туристів; екологічне забруднення територій через штучне створення техногенних аварій та забруднення вибухонебезпечними речовинами. Водночас, туристична галузь, не зважаючи на складні умови, працює і підтримує економіку країни.

Висновки. Автором запропоновано державі в умовах триваючих військових дій та зважаючи на потенціал туристичної галузі, зосередитися на напрямках розвитку внутрішнього туризму в межах існуючих можливостей і креативного використання особливих умов в країні, а також удосконалити існуючі державні механізми підтримки, захисту й розвитку туристичної галузі, а саме: профільним урядовим структурам необхідно активно співпрацювати з ЮНЕСКО, урядами інших країн, приватними вітчизняними і іноземними інвесторами з метою залучення фінансової підтримки для відновлення і реставрації культурно-історичної спадщини, що постраждала від військових дій; просуванні нових видів туризму як, наприклад, крафтверство, реабілітаційний, медичний, гастрономічний та інші види туризму; здійснювати контроль за професійною підготовкою фахівців у галузі туризму; розвивати туризм як інструмент популяризації України як гостинної, інтелектуально розвиненої, культурно багатої, привабливої для інвестицій європейської країни. Реалізація таких підходів буде можливою у разі налагодження ефективної взаємодії органів публічного управління на регіональному та місцевому рівнях, узгодженості обласних та місцевих програм у сфері туризму та якості реалізації проектів, а також залучення професійних громадських організацій та зацікавлених осіб.

Ключові слова: публічне управління, галузь туризму, туризм, державні механізми підтримки, органи державної влади, органи місцевого самоврядування, державна політика розвитку галузі туризму, розвиток туризму, туристичний продукт

Стаття надійшла / Article arrived: 01.11.2024

Схвалено до друку / Accepted: 25.12.2024

Вступ.

Для України з її природними ресурсами, різноманітними національними традиціями та культурно-історичною спадщиною туристична галузь є однією із стратегічно важливих секторів сталого розвитку країни. Для багатьох країн туризм є важливим джерелом наповнення бюджету, отримання валюти і істотною сферою забезпечення робочими місцями населення їх країн, а також однією з пріоритетних сфер публічного управління різного рівня.

В Україні у довоєнному 2021 році до бюджету країни від туристичної галузі надійшло 2,232 млрд. грн., а після початку повномасштабної воєнної агресії Російської Федерації в Україну за 2022 рік представники туристичної галузі сплатили податків трохи більше 1 млрд. грн.

Проте не лише фінансовими втратами характеризуються втрати туристичної галузі України через війну, а й зруйнованими або пошкодженими об'єктами культури, релігійними спорудами, об'єктами туризму, туристичної інфраструктури. Це об'єкти переважно Дніпропетровської, Донецької, Житомирської, Запорізької, Київської, Луганської, Львівської, Миколаївської, Одеської, Сумської, Херсонської, Чернігівської областей та м. Київ. До того природно-заповідний фонд уздовж Азово-Чорноморського узбережжя, а також східного і північного кордону України зазнав особливих руйнувань.

Разом з тим, деякі об'єкти туристичної інфраструктури стали тимчасовим прихистком для внутрішньо переміщених осіб, які змушені були покинути свої домівки через війну. Проте, туристична галузь, не зважаючи на складні умови, працює і підтримує економіку країни і її збройні сили, а система публічного управління намагається знайти можливості підтримати, захистити й розвивати сферу туризму в нових напрямках і з урахуванням нових обставин.

Водночас стан в туристичній галузі погіршився й через великі людські втрати, руйнування туристичної інфраструктури, порушення фінансової, енергетичної, безпекової ситуації. Замість розвитку внутрішнього туризму країна отримала масовий виїзд громадян України за кордон й велику чисельність внутрішньої міграції не з туристичною метою. Проте стійкість українських воїнів і підтримка партнерів України з боку дружніх країн дає надію на повернення країни до мирного життя в осяжному майбутньому і відродження туризму в Україні.

В таких умовах, зважаючи на потенціал туристичної галузі, важливого значення набуває визначення важливих напрямів розвитку

внутрішнього туризму в межах існуючих можливостей і креативного використання особливих умов в країні, а також удосконалення існуючих державних механізмів підтримки, захисту й розвитку туристичної галузі.

Аналіз попередніх досліджень і публікацій свідчить про увагу науковців і практиків до питань розвитку туристичної галузі. Такі науковці як О. Ахмедова (2023) піднімають питання безпеки туристичної галузі як об'єкта державного управління. А З. Бойко, Н. Горожанкіна, В. Грушка (2024) зауважують, що в сучасних умовах війни на туристичних маршрутах необхідно вказувати бомбосховища й укриття. Оскільки людина є ключовим елементом туристичного сектору, тому важливо гарантувати безпеку людини, яку можна забезпечити за допомогою різноманітних засобів, які періодично потребують оновлення. Тут передбачається здійснення правових, інституційних, організаційних, а з початком повномасштабної війни РФ проти України техніко-технічних рішень.

А. Помаза-Пономаренко у своїх дослідженнях робить висновок, що в умовах нестабільного соціально-економічного розвитку, зумовленого обставинами непереборної сили як, наприклад, пандемія COVID-19, туризм отримує поштовх до розвитку нових форм і нових можливостей функціонування.

А. А. Моца, С. М. Шевчук, Н. М. Середа (2022) відзначають, що перспективними напрямками повоєнного відновлення туристичної галузі в Україні можуть стати діловий, освітній, спортивний, медичний, зелений і, навіть, воєнний туризм. Науковці наголошують на необхідності розробки і реалізації як державних, так і міжнародних програм підтримки суб'єктів туристичної діяльності, підвищення інтересу іноземних туристів до пам'ятних маршрутів і символічних місць тощо.

Науковці З. Бойко, Н. Горожанкіна, В. Грушка (2024) також акцентують увагу на доцільності в сучасних умовах воєнного стану запроваджувати нові туристичні продукти, наприклад, психологічний або реабілітаційний туризм, філантуризм або волонтерський туризм.

Актуальними є напрацювання науковців О. Бордуна, В. Шевчук, В. Монастирського, О. Лучки (2022) щодо аналізу втрат туристичного бізнесу України від війни та заходів поетапного відновлення діяльності туристичної сфери через, в першу чергу, фінансову підтримку з боку держави (оскільки ця галузь вичерпала свої заощадження під час карантину в період COVID-19); вдосконалення транспортної логістики та туристичних потоків; туристичну

кластеризацію надавачів послуг в туристичній сфері; секторальне (видове) вдосконалення туризму в Україні. Більшість науковців вважають, і ми повністю погоджуємося з ними, що основні зусилля необхідно зосередити на внутрішньому туризмі й удосконалити забезпечення нових форм в'їзного туризму.

Водночас військова агресія Російської Федерації, запроваджені воєнний стан та спад економіки в Україні обумовили негативний вплив нових факторів на розвиток туристичної галузі та ефективність державних регуляторних заходів, саме тому їх виявлення та аналіз є актуальним завданням.

Метою дослідження є визначення напрямів впливу державних механізмів підтримки розвитку туристичної галузі в умовах воєнного часу в Україні.

Результати дослідження.

З початком повномасштабного військового вторгнення РФ в Україну у лютому 2022 року масштабних руйнувань зазнав туристичний сектор України. Основними проблемами, з якими зіткнулася туристична галузь, стали:

- значне погіршення безпекової ситуації для життя і здоров'я людини на території України;
- втрата потенційних туристів як в середині країни, так і закордонних;
- закриття повітряного простору і припинення пасажирського морського і авіасполучення з іншими країнами;
- припинення функціонування міжнародних логістичних маршрутів, які проходили через Україну, що створювало проблеми не лише українським туристам, а й зарубіжним;
- окупація місць активного туристичного розвитку, як Бердянськ, Генічеськ, Кирилівка, Скадовськ, Національний парк «Олешківські піски», Асканія Нова та інших;
- екологічне забруднення території через штучне створення техногенних аварій та забруднення вибухонебезпечними речовинами.

Це означало руйнування великої частки українських туристичних маршрутів й переорієнтація туристів закордон. Також ця ситуація може вплинути на бажання подорожуючих, у разі припинення війни, обирати туристичні маршрути на територіях, де велися військові дії.

Водночас в західних областях України (Львівська, Івано-Франківська, Тернопільська, Закарпатська) туризм поступово відновлюється.

Слід зазначити, що роль туристичної галузі є багатогранною і охоплює різні аспекти нашого життя: економічні, соціальні, культурні, екологічні та інші. Тому органам державної влади і органам місцевого самоврядування треба

турбуватися навіть у таких складних умовах про збереження, відновлення й розвиток туристичної галузі, оскільки туризм є джерелом валютних надходжень й сприяє наповненню державного і місцевих бюджетів; сприяє розвитку малого і середнього підприємництва, що є особливо важливим для регіонального розвитку; створює робочі місця у сфері гостинності, транспорту, харчування, сувенірної продукції, розваг тощо. За допомогою туристичних продуктів Україна може просувати необхідну інформацію про себе й формувати позитивний імідж країни. Не треба забувати й про активізацію інфраструктурного оновлення через запровадження й розвиток туристичних маршрутів.

За роки війни надзвичайно постраждала культурна спадщина України, якою традиційно цікавилися і українські, й іноземні туристи. Найбільше від російської агресії постраждали культурні об'єкти в Донецькій, Одеській, Харківській областях. Світовий банк оцінив втрати в секторі культури та туризму включно з недоотриманим доходом у 19,6 млрд. дол. Тож від держави галузь потребує, в першу чергу, відновлення пошкодженого та зруйнованого майна, для чого необхідно залучити 8,9 млрд. дол.

За час війни було зруйновано велику кількість храмів, музеїв, театрів, історичних будівель і пам'ятників, тож справедливим було б розроблення державних рішень й міжнародних механізмів відшкодування витрат на відновлення зруйнованого і повернення викраденого в Україні майна за рахунок Російської Федерації. За заявою Прем'єр-міністра України

Д. Шмигала, кількість зруйнованих об'єктів станом на лютий 2024 року вже становила 900 об'єктів. До того ж понад 20 тисяч пам'яток культури національного й місцевого значення знаходяться в окупації. Тому для обліку усіх постраждалих внаслідок російської агресії об'єктів культурної спадщини, оцінки збитків та їх фіксації створювався спеціальний державний реєстр для визначення розмірів компенсації від агресора.

Також державі необхідно продовжувати активну співпрацю з ЮНЕСКО для надання посиленого захисту і збереження надбань української нації й світової цивілізації та висвітлення рівня дикунства та вандалізму країни-агресорки, що нещодавно говорила про свою велику культуру.

Разом з цим держава має організовувати конференції і зустрічі з представниками Комітету всесвітньої спадщини, партнерами з інших країн та небайдужими громадянами, які би зголосилися взяти патронат над відновленням

історичних об'єктів, залучитися до збору коштів на відбудову чи реставрацію споруд тощо.

Як зазначають фахівці, для відновлення культурної спадщини і відродження туристичної галузі знадобиться десятиліття кропіткої праці та порядку 10 млрд. дол., тож в уряді країни є стратегічне завдання з забезпечення повоєнного відновлення культурної складової туристичної сфери. Водночас туристична галузь, у свою чергу, сприятиме скорішому відновленню історичних пам'яток, музеїв, творчих майстерень тощо, зважаючи на зростаючий попит туристів, а держава має встановити пріоритетність реалізації таких проєктів, підтримавши організаційним, інформаційним і ресурсним забезпеченням.

Для того, щоб туристична галузь запрацювала й підтримала економіку країни чи регіонів, потрібна взаємодія державних органів, органів місцевого самоврядування, професійних громадських організацій – тобто всіх зацікавлених сторін.

Водночас туристична галузь змушена розвиватися в умовах обмеженої фінансової допомоги з боку уряду та дефіциту інвестицій. Обсяг призупинених приватних вітчизняних і іноземних інвестицій оцінювався дослідниками в десятки мільярдів доларів. Разом з тим, слід зауважити, що Україна демонструє надзвичайну стійкість. Таку ж стійкість й прагнення до виживання показує український бізнес, зокрема туристична галузь.

Одним з напрямів туризму має стати, наприклад, крафтарство. Зважаючи на креативність й винахідливість українських виробників, й оригінальність, унікальність, екологічність і споживчі якості вироблених за автентичними або авторськими технологіями товарів, зростає попит на таку продукцію серед споживачів, у тому числі й з туристичною метою. Серед крафтових виробників багато релокованого бізнесу, тому позиціонування їх як об'єктів туризму може бути механізмом просування їх до споживача. Держава виділяє кошти для малих, середніх і мікро фірм на підтримку своїх брендів, що дозволяє їм розвиватися, створювати нові робочі місця, розвивати місцеву економіку, популяризувати українську продукцію та збільшувати податкові надходження.

Тож держава має не очікуючи закінчення війни працювати над створенням умов для ефективного функціонування структур, які можуть бути об'єктами туристичних маршрутів: удосконалювати законодавче поле, формувати техніко-технологічні умови, організовувати участь українських представників у міжнародних заходах, інформувати українську

й міжнародну спільноту про їх існування. Надзвичайно важливим напрямом є розробка і вжиття органами державної влади та органів місцевого самоврядування безпекових заходів, що забезпечують особисту безпеку громадян, довкілля, туристичних об'єктів і інфраструктури, унеможливають незаконну міграцію тощо.

Оскільки важливим для галузі туризму і гостинності є професійне й кваліфіковане надання послуги, то держава має тримати під контролем професійну підготовку фахівців у галузі туризму. Це може бути здійснено через участь у підготовці навчальних планів і програм навчання фахівців у галузі туризму, їх професійну підготовку, перепідготовку та підвищення кваліфікації.

Слід зазначити, що українці живуть у війні майже три роки, знаходячись у стресових ситуаціях, відкладаючи приємні або важливі події «на потім». Тож туристичні подорожі можуть бути способом корисно відпочити, взнати багато нового і цікавого, емоційно розслабитися й заспокоїтися. Це можуть бути маршрути для дітей з пізнавальним змістом, руханками, спільними заняттями корисними справами. Також добре себе зарекомендували б туристичні маршрути для дітей і дорослих реабілітаційного спрямування. Маршрути можуть бути в межах одного району або міжрайонні, обласні й міжобласні. Виправданими в ситуації нестабільності й загроз можуть бути туристичні мікро кластери, що забезпечують туристичну послугу силами малого бізнесу, в місцевості поза великих міст, ресурсами, наприклад, місцевих громад.

Водночас зауважимо, що у таких складних геополітичних умовах, що складаються в світі, туризм може допомогти сформувати позитивний імідж України як гостинної, інтелектуально розвиненої, культурно багатої, привабливої для інвестицій європейської країни. Популяризація унікальної природи, історичних пам'яток, національної культури і багатонаціональних традицій через подання інформації багатьма каналами й способами сприятиме збільшенню інтересу до України. Не слід забувати про те, що потреби туристів стимулюватимуть модернізацію транспортних систем та інфраструктури, будівництва нових готелей, реставрацію історичних об'єктів. А це буде мотивувати органи місцевої влади до розвитку можливостей та формувати позитивне ставлення місцевого населення до розвитку галузі й участі в цьому процесі.

Висновки.

Дослідження показало, що туристична галузь в Україні динамічно розвивалася

й сприяла активізації діяльності багатьох суміжних галузей, сприяючи розвитку країни і регіонів. Також туризм і подорожі є потужною економічною діяльністю, яка істотно підтримує бюджети окремих міст, селищ та навіть регіонів, а її розвиток сприяє підвищенню рівня зайнятості, збереженню і розвитку культурного потенціалу, збереженню екологічно безпечного навколишнього природного середовища.

Проте з початком повномасштабного військового вторгнення РФ в Україну масштабних руйнувань зазнав туристичний сектор України. Основними проблемами, з якими зіткнулася туристична галузь, стали значне погіршення безпекової ситуації для життя і здоров'я людини на території України; втрата потенційних туристів як в середині країни, так і закордонних; порушення логістичного сполучення з іншими країнами; окупація місць активного туристичного розвитку та місць традиційного туристичного відпочинку українських і іноземних туристів; екологічне забруднення територій через штучне створення техногенних аварій та забруднення вибухонебезпечними речовинами. Водночас, туристична галузь не зважаючи на складні умови працює і підтримує економіку країни.

В таких умовах, зважаючи на потенціал туристичної галузі, необхідно зосередитися

на напрямках розвитку внутрішнього туризму в межах існуючих можливостей і креативного використання особливих умов в країні, а також удосконалити існуючі державні механізми підтримки, захисту й розвитку туристичної галузі, а саме: профільним урядовим структурам необхідно активно співпрацювати з ЮНЕСКО, урядами інших країн, приватними вітчизняними і іноземними інвесторами з метою залучення фінансової підтримки для відновлення і реставрації культурно-історичної спадщини, що постраждала від військових дій; просування нових видів туризму як, наприклад, крафтарство, реабілітаційний, медичний, гастрономічний та інший туризм; здійснювати контроль за професійною підготовкою фахівців у галузі туризму; розвивати туризм як інструмент популяризації України як гостинної, інтелектуально розвиненої, культурно багатої, привабливої для інвестицій європейської країни.

Реалізація таких підходів буде можливою у разі налагодження ефективної взаємодії органів публічного управління на регіональному та місцевому рівнях, узгодженості обласних та місцевих програм у сфері туризму та якості реалізації проектів, що стане напрямом подальших наукових розвідок.

БІБЛІОГРАФІЧНІ ПОСИЛАННЯ

- Бойко, З. В., Горожанкіна, Н. А., & Грушка, В. В. (2024). Тенденції розвитку туризму в Україні в умовах воєнного часу. *Економіка та суспільство*, 59. <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2024-59-7>
- Борисенко, О. П. (2020). Напрями вдосконалення публічного регулювання туристичної галузі в Україні. *Вісник Національного університету цивільного захисту України*, 12, 644-655. <https://doi.org/10.5281/zenodo.3902668>
- Крафтовий бізнес в Україні: які є перспективи для підприємців*. (2023). Відновлено з <https://hub.kyivstar.ua/articles/kraftoviy-biznes-v-ukrayini-yaki-ye-perspektyvy-dlya-pidpryyemcziv>
- Крижний А. (2024). *Втрати України в секторі культури та туризму сягають майже 20 мільярдів доларів*. Відновлено з <https://pravda.com.ua/news/2024/02/29/710578/>
- Моца, А., Шевчук, С., & Серета, Н. (2022). Перспективи післявоєнного відновлення сфери туризму в Україні. *Економіка та суспільство*, 41. <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2022-41-31>
- Open4Business: інформаційно-консалтингова компанія*. (2024). Відновлено з <https://open4business.com.ua/vijna-skorotylya-vyiznyj-turyzm-na-85-vtraty-perevyshhat-1-mlrd-u-2024-roczy-uhra/>
- Помаза-Пономаренко, А. Л. (2022). Розвиток туризму в Україні у воєнний і післявоєнний періоди. *Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського*, 33(72)5, 6-11. <https://doi.org/10.32782/TNU-2663-6468/2022.5/02>
- Про туризм. № 324/95-ВР (1995). *Закон України*. Відновлено з <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/324/95-%d0%b2%d1%80#text>
- Публічний звіт Голови Державного агентства розвитку туризму України за 2023 рік*. (2023). Відновлено з <https://drive.google.com/file/d/1ixkNelbBVc7vyV3buYUyS29sCkvam-Tk/view>
- Шмигаль, Д. (2024). *Усі постраждали внаслідок російської агресії об'єкти культурної спадщини внесуть до спеціального держреєстру для визначення розмірів компенсації від РФ*. Відновлено з <https://www.kmu.gov.ua/news/denys-shmyhal-usi-postrazhdali-vnaslidok-rosiiskoi-ahresii-objekty-kulturnoi-spadshchyny-vnesut-dospetsialnoho-derzhreiestru-dlia-vyznachennia-rozmiriv-kompensatsii-vid-rf>
- Akhmedova, O. (2023) A scientific theoretical and practical approach to determining security of the tourist industry as an object of public administration. *Вісник Національного університету цивільного захисту України (Серія: Державне управління)*, 1(18), 3-10. <https://doi.org/10.52363/2414-5866-2023-1-1>

REFERENCES

- Akhmedova, O. (2023) A scientific theoretical and practical approach to determining security of the tourist industry as an object of public administration. *Bulletin of the National University of Civil Defense of Ukraine (Series: State Administration)*, 1(18), 3-10. <https://doi.org/10.52363/2414-5866-2023-1-1>
- Borysenko, O. P. (2020). Directions for improving public regulation of the tourism industry in Ukraine. *Bulletin of the National University of Civil Defense of Ukraine*, 12, 644-655. <https://doi.org/10.5281/zenodo.3902668>
- Boyko, Z. V., Horozhankina, N. A., & Grushka, V. V. (2024). Trends of tourism development in Ukraine in wartime conditions. *Economy and Society*, (59). Retrieved from <https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/3343> <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2024-59-7>
- Craft business in Ukraine: what are the prospects for entrepreneurs*. (2023). Retrieved from <https://hub.kyivstar.ua/articles/kraftovyj-biznes-v-ukrayini-yaki-yeperspek-tyvy-dlya-pidpryyemcziv>
- Kryzhny A. (2024). *Ukraine's losses in the culture and tourism sector reach almost 20 billion dollars*. Retrieved from <https://epravda.com.ua/news/2024/02/29/710578/>
- Motsa, A., Shevchuk, S., & Sereda, N. (2022). Prospects of post-war recovery of the tourism sector in Ukraine. *Economy and Society*, (41). <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2022-41-31>
- On Tourism. No. 324/95-VR (1995). *Law of Ukraine*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/324/95-%D0%B2%D1%80#Text>
- Open4Business: information and consulting company*. (2024). Retrieved from <https://open4business.com.ua/vijna-skorotylya-vyiznyj-turyzm-na-85-vraty-perevyshhat-1-mlrd-u-2024-roczi-uhra/>
- Pomaza-Ponomarenko, A. L. (2022). Development of tourism in Ukraine during the war and post-war periods. *Scientific notes of the V.I. Vernadsky TNU*, 33(72)5, 6-11. <https://doi.org/10.32782/TNU-2663-6468/2022.5/02>
- Public report of the Head of the State Agency for Tourism Development of Ukraine for 2023*. (2023). Retrieved from <https://drive.google.com/file/d/1ixkNelbBVc7vyV3buYUyS29sCkvam-Tk/view>
- Shmyhal, D. (2024). *All cultural heritage sites affected by Russian aggression will be entered into a special state register to determine the amount of compensation from the Russian Federation*. Retrieved from <https://www.kmu.gov.ua/news/denys-shmyhal-usi-postrazhdali-vnaslidok-rosiiskoi-ahresii-objekty-kulturnoi-spadshchyny-vnesut-do-spetsialnoho-derzhreiestru-dlia-vyznachennia-rozmiriv-kompensatsii-vid-rf>